

16. Ваташук Г. Музична спадщина Я. Лопатинського // Пам'ятники України. – 1982. – №1. – С.49-50.
17. Василенко З. Фольклористична діяльність М.В.Лисенка. – К.: Наукова думка, 1972. – 185 с.
18. Городенщина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк-Торонто-Вінніпег, 1978. – 871 с.
19. Загайкевич М. Музичне життя Західної України II половини XIX століття. – К.: Видавництво АН УРСР, 1960. – 190 с.
20. Загайкевич М. С.П.Людкевич. Нарис про життя і творчість. – К. – 1967. – 154 с.
21. Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філадельфія, 1988. – 459 с.
22. Історія української дожовтневої музики. – К.: Музична Україна, 1969. – 587 с.
23. Кондратюк К. Портрети видатних українських митців XIX – початку XX століть. – Львів: Студії, 1995. – 123 с.
24. Лисенко М.В. Листи. – К.: Мистецтво, 1964. – 533 с.
25. Лисенко О., М.В.Лисенко. Спогади сина. – К.: Мистецтво, 1966. – 361 с.
26. Лісецький С. Кирило Стеценко. – К.: Музична Україна, 1974. – 47 с.
27. Микола Лисенко – борець за народність і реалізм в мистецтві. – К.: Наукова думка, 1965. – 221 с.
28. Музика Галичини. Musica Galiciana. – Т.П. – Львів: Сполом, 1999. – 277 с.
29. Михальчишин Я. З музикою крізь життя. – Львів: Каменяр, 1992. – 231 с.
30. Над Прутом у лузі. Коломия в спогадах. – Торонто. 1961. – 431 с.
31. Пархоменко Л. Кирило Григорович Стеценко. – К.: Музична Україна, 1973. – 264 с.
32. Погребенник Ф. Наша дума, наша пісня. – К.: Музична Україна, 1991. – 207 с.
33. Січинський Денис. – Львів: Каменяр, 1966. – 58 с.
34. Українське музикознавство. Вип.5. – К.: Музична Україна, 1969. – 258 с.
35. Черепанин М. Музична культура Галичини (друга половина XIX – перша половина XX століття). К.: Вежа, 1997. – 324 с.

The article highlights the musical life of Precarpathia of the end of the XIX – the beginning of the XX centuries. It analyses the works by P. Bazhansky, D. Sichynsky, Y. Lopatynsky and other Precarpathian composers. The ties of M. Lysenko and other composers with Precarpathia are investigated. The role of choral society "Boyan" and musical trips of Ukrainian youth in the cultural development of the residents of our parts are illustrated.

І.М. Петренко

ОСОБЛИВОСТІ УЧНІВСЬКОГО КОНТИНГЕНТУ ЦЕРКОВНОПАРАФІЯЛЬНИХ ШКІЛ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Становлення та розвиток системи освіти в демократичній незалежній Україні неможливі без урахування багатомісячної історії, традицій національної школи, її здобутків. Останнім часом у нашій державі набули популярності школи духовного відомства, спостерігається процес зближення освіти з християнськими духовними цінностями. Українське православне духовенство виступає силою, яка підтримує та відроджує освітні традиції. У таких умовах зростає інтерес до вивчення процесу

функціонування та характеристики учнівського контингенту у церковнопарафіяльних школах у минулому України, адже вони вписали помітну сторінку в історію освіти.

Виникнення, поширення, організація та характеристика учнівського контингенту у церковнопарафіяльних школах належать до маловивчених проблем. За період незалежності активно розгорнувся процес вивчення історії народної освіти. Це знайшло відображення у публікаціях, які висвітлюють діяльність церковнопарафіяльних шкіл України. Серед них виділяються досить цікаві дослідження С.О.Гладкого, Т.М.Кравченко, О.О.Драч, Г.В.Степаненко [12; 14; 13; 16]. У працях автори аналізують просвітницьку діяльність духовенства, функціонування церковнопарафіяльних шкіл, політику уряду Російської імперії щодо участі православного духовенства у навчанні та вихованні підростаючого покоління. Однак, незважаючи на це, в цілому слід відзначити, що недостатньо вивченими залишаються такі проблеми, як особливості учнівського контингенту, організація навчально-виховного процесу у церковнопарафіяльних школах, поширення їх мережі на Лівобережній Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Основною метою даного дослідження є з'ясування динаміки, соціального складу та специфічних особливостей учнівського контингенту у церковнопарафіяльних школах Лівобережної України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. – періоду найвищого розквіту шкіл даного типу, а також виявлення причини не завжди сумлінного відвідування дітьми школи.

У 1884 р. урядом Російської імперії було видано “Правила про церковнопарафіяльні школи”. Цей документ став законодавчою базою для посиленого впровадження шкіл цього типу у систему початкової народної освіти. Церковнопарафіяльні школи призначалися для дітей православного віросповідання різних соціальних верств населення. З дозволу єпархіального архієрея у школах могли навчатися й діти інших віросповідань, а також розкольників і сектантів. Кількість учнів у церковнопарафіяльних школах Лівобережної України почала зростати відразу ж після 1884 р., часу видання “Правил про церковнопарафіяльні школи”. Так, у тому ж році в церковних школах Полтавської єпархії навчалось 1 892 учні (1 731 хлопець та 161 дівчина), у 1885 р. учнів було 3 595, а в 1886 – вже 5 500. У Харківській єпархії у 1884 р. учнів у церковних школах було 1 820 (1 680 хлопців та 140 дівчат), у 1885 р. – 2 166, а в 1886–3 089. У Чернігівській губернії відповідно – 2 258 учнів (2 043 хлопців та 215 дівчат), 2 353 та 2 545 [11, с.4-5]. Протягом 1887/88 навчального року у Полтавській єпархії у церковнопарафіяльних школах навчалось вже 6 384 хлопці та 473 дівчини, у Харківській – 3 693 хлопці

та 456 дівчат, у Чернігівській відповідно – 2 506 та 318 [5, с.90-93]. У середньому на одну однокласну церковнопарафіяльну школу припадало приблизно 54 учні, а на двокласну – 115.

Шкільний вік у церковнопарафіяльних школах вважався з восьми років, але, як правило, діти починали вчитися у дев'ять і більше років. Це пояснювалося тим, що бажаючих учитися завжди було більше ніж місць у школах. Відмова у прийомі до школи дітям селян-бідняків була звичайним явищем. Відвідування уроків залежало насамперед від економічних причин. У період весняних і осінніх робіт, коли сільська праця потребувала найбільше робочих рук, уроків пропускалося більше ніж узимку. Заняття, як правило, починалися наприкінці вересня – на початку жовтня, а закінчувалися у квітні – травні. З настанням весняних і осінніх польових робіт селяни-бідняки були змушені відправляти дітей пасти худобу, віддавали їх у найми.

Про результативність роботи шкіл свідчив відсоток учнів, що закінчили повний навчальний курс. У Харківській губернії він становив 10,1%, Полтавській – 9,2%, Чернігівській – 8,8% загальної кількості учнів. Решта ж, як правило з незаможних родин, мусила залишати школу й передчасно починати трудову діяльність. Таким чином, основними перешкодами навчання у церковнопарафіяльних школах була стислість навчального року, який становив 150–170 навчальних днів на рік через зайнятість дітей у сільському господарстві, вдома; переповненість шкіл учнями; відсутність шкільного приладдя; не завжди сумлінне відвідування дітьми школи; відсутність кваліфікованих педагогічних кадрів; нестача пристосованих для навчання приміщень тощо.

Церковнопарафіяльні школи були поширені в основному в сільській місцевості, у віддалених хуторах, далеко від проїжджих доріг, серед селянського населення, там, де багатій школі інших відомств було важко існувати через бідність населення. Спостерігач церковнопарафіяльних шкіл Полтавської єпархії у 1915 році писав: “Школа – єдиний поки що у нас світоч на селі після церкви, і лише вона здатна і повинна у силу свого устрою релігійно й морально дисциплінувати дітей, планомірно, неухильно прививати їм добрі начала і міцні основи християнського церковного виховання” [10, с.768].

Повний курс освіти у церковнопарафіяльних школах проходив тільки один із кожних 500 жителів. Число учнів у цих школах мало тенденцію до зростання. З 1900 по 1911 рік їх кількість в Україні збільшилася на 17% [17, с.252-253]. Мала кількість випускників у церковнопарафіяльних школах пояснювалася зайнятістю дітей працею вдома, а також нестачею пристосованих до навчання приміщень, бідністю шкіл, іноді

відсутністю елементарних санітарно-гігієнічних норм. Наприклад, у Полтавській губернії у 1887 р. на 322 училища припадало 836 випускників, що становило 2,5 випускника на одне училище. У земських школах на один навчальний заклад припадало приблизно 7,4 випускника [18, с.25]. На 1914 р. у Полтавській губернії у школах всіх типів було 164 836 учнів. За межами школи залишалося 130 000 дітей (100 000 дівчат і 30 000 хлопців). Дівчата у церковнопарафіяльних школах складали 45%, а в земських – 22%, тобто у 2 рази менше. З-за відсутності приміщень у губернії було зареєстровано 20 173 відмови у прийомі на навчання, тобто 1/5 від загальної кількості учнів у школі. У 1912 р. у Чернігівській єпархії в середньому на одну церковнопарафіяльну школу припадало лише 6 випускників [15, с.20]. У Харківській єпархії наприкінці ХІХ ст. більше половини дітей навчалось у сільських земських школах. Церковнопарафіяльні школи навчали грамоті лише четверту частину учнів від загальної кількості дітей, що навчалися, хоч кількість цих шкіл складала майже половину від загальної кількості всіх шкіл. Земські сільські школи давали освіту більшій половині від загальної кількості учнів, хоч чисельність цих шкіл лише трохи перевищувала третину від загальної кількості [19, с.91]. На підставі наведених даних ми можемо зробити висновок, що, незважаючи на чисельну перевагу церковнопарафіяльних шкіл над школами інших відомств, кількість учнів, які пройшли повний курс навчання, переважала у земських.

Особливістю церковнопарафіяльних шкіл була висока плинність учнів, які залишали її ще до закінчення навчального року. Зокрема, у церковнопарафіяльній школі села Вовчик Лубенського повіту Полтавської губернії протягом 1884–1894 року навчалось 335 хлопців та 27 дівчат, із них школу закінчили із свідоцтвом лише 30 хлопців та 2 дівчини [6, с.898]. Єпархіальні спостерігачі неодноразово наголошували, що серед селян є багато таких, яким немає за що не те, щоб книжку для дитини придбати, а навіть узимку ні в що взути й одягнути її, щоб пустити до школи [8, с.168].

Початкові навчальні заклади охоплювали навчанням далеко не всіх дітей шкільного віку, велика кількість їх залишалася поза школою. Наприклад, у місті Сураж Чернігівської губернії на 4 828 дітей шкільного віку припадало лише 435 учнів. При цьому тут було лише одне однокласне двокомплектне міське парафіяльне училище із 101 учнем та дві двокомплектні церковнопарафіяльні школи з 94 учнями. Таким чином, 240 дітей шкільного віку залишалося поза школою [2, арк.104]. Незважаючи на це, спостерігалася тенденція до збільшення учнівського контингенту у церковнопарафіяльних школах у зв'язку із збільшенням їх кількості. Зокрема, у 1895 р. у Харківській єпархії при монастирях і церк-

Петренко І. М. Особливості учнівського контингенту церковнопарафіяльних шкіл Лівобережної України наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття.

вах було 30 церковнопарафіяльних шкіл, у яких навчалося 1 223 хлопців та 333 дівчини. У 1905 р. таких навчальних закладів було вже 37 із 1 430 хлопцями та 260 дівчатами [1, арк.20 зв., 22-23]. Кількість тих, хто закінчив навчання у сільських однокласних церковнопарафіяльних школах Чернігівської губернії у 1908 році, становила: хлопців – 1 623, дівчат – 561, усього – 2 184, у 1914 році – 1 848 хлопців та 732 дівчини, усього – 2 480 дітей, а у 1916 році вже 1 940 хлопців та 1005 дівчат, усього – 2 945 [Підраховано за: 3, арк.230]. Тож, як бачимо, з кожним роком кількість учнів у церковнопарафіяльних школах поступово зростала, особливо це стосувалося дівчат, що було великою заслугою тогочасних шкіл.

Уряд та Синод Російської імперії з метою заохочення учнів до навчання у церковнопарафіяльних школах надав хлопцям пільгові права щодо військового обов'язку. Наприклад, у Полтавській єпархії протягом 1894/95 навчального року навчалося 9 327 хлопців, із них закінчили навчання з пільгою на відбування військового обов'язку 748 і без неї – 100, тобто всього – 848 чоловік, дівчат закінчило навчання 3 141, з них із свідоцтвом 268 і без – 4. Протягом наступного, 1895/96 навчального року у церковнопарафіяльних школах Полтавської губернії навчалося 10 969 хлопців та 4 067 дівчат, 1 016 хлопців закінчили школу із свідоцтвом про пільгу на відбування військового обов'язку, 70 – без неї, 373 дівчини закінчили школу із свідоцтвом [7, с.132]. У 1902/03 навчальному році у Чернігівській губернії в однокласних церковнопарафіяльних школах нараховувалося 11 524 хлопці та 4 341 дівчина, з пільгою про відбуття воєнного обов'язку закінчило 1 313 хлопців та 377 дівчат отримали свідоцтво про закінчення школи. У Полтавській губернії протягом 1913/14 навчального року в однокласних церковнопарафіяльних школах навчалося 23 041 хлопець та 21 343 дівчини, всього 44 384 дітей. З них закінчило школу 2 927 хлопців та 2 186 дівчат, всього 5 113 учнів [10, с.766].

Ці дані дають нам підстави зробити висновки, що далеко не кожен учень, який навчався у школі, проходив повний курс навчання, особливо це стосується дівчат. Більше половини учнів церковнопарафіяльних шкіл вибували з неї ще до закінчення навчання. Не зважаючи на це, все ж певна кількість дітей здобувала освіту у церковнопарафіяльних школах.

Велике значення церковнопарафіяльних шкіл у тому, що вони охопили навчанням дівчат. У тогочасному суспільстві домінували погляди, що для жінки освіта є зайвою, бо її руки потрібні в господарстві протягом цілого року. З раннього дитинства дівчатка виконували важку домашню роботу, працювали у наймах.

Особливість церковнопарафіяльних шкіл Харківської губернії була у тому, що тут вони переважали у містах, тому й учнівський склад за

соціальним походженням складався в основному з мешканців міст – міщан, ремісників, дрібних торговців тощо. У 1887/88 навчальному році у Харківській губернії у церковнопарафіяльних школах навчалося 4 149 учнів (3 693 хлопці та 456 дівчат). Причому найбільша кількість учнів припадала на міські школи. За віком учні поділялися так: від 7 до 10 років було 1 863 учнів, 10–12 років – 1 471, 12–14 років – 665 і більше 14 років – 150 учнів. За становим походженням учні поділялися так: 20 – вихідці з дворян, 50 – із духовенства, 9 – діти почесних громадян, 20 – купців, 267 – міщан, 59 – цехових ремісників, 249 – солдатів, 3 475 – селян [4, с.68].

Характерною рисою учнівського контингенту у Полтавській єпархії був більший відсоток, ніж у інших губерніях, охоплення навчанням у церковнопарафіяльних школах дівчат. Особлива заслуга в цьому належала Іларіону, єпископу Полтавському й Переяславському, який заохочував створення жіночих церковнопарафіяльних шкіл. Імператор Олександр III у спеціальному рескрипті висловив йому подяку та відзначив діяльність Іларіона у цьому напрямку.

На січень 1894 р. у сільських школах Лівобережної України навчалося 151 292 учні. За типами шкіл вони розподілялися таким чином: у міністерських зразкових школах – 10 764, або 7,1%, у земських – 118 276, або 78,1%, церковнопарафіяльних школах – 10 192, або 6,8%. Таке становище пояснювалося, передусім, гіршим матеріальним становищем церковнопарафіяльних шкіл у порівнянні з іншими типами навчальних закладів. У зв'язку з цим учнівський контингент у церковнопарафіяльних школах характеризувався нерівномірністю й нестабільністю. Наприклад, у 1885 р. священиком Сергієм Боровським була відкрита у місті Кобеляки Полтавської губернії соборна церковнопарафіяльна школа. У перший навчальний рік її відвідувало 150 учнів. Протягом 1891/92 року учнів було 230, 1894/95 – 105, 1897/98 – 91, 1900/01 – 127 [9, с.389].

Випускниками церковнопарафіяльних шкіл було багато учнів, які в подальшому стали відомими письменниками, громадськими й політичними діячами. Наприклад, поет-лірик, драматург, перекладач Володимир Самійленко (1864–1925) початкову освіту здобув у дяка в містечку Великі Сорочинці Миргородського повіту на Полтавщині. У Троїцькій церковнопарафіяльній школі в селі Харківці Лохвицького повіту навчався український письменник, виходець із бідної селянської сім'ї, Архип Юхимович Тесленко (1882–1911). Видатний український письменник в еміграції Іван Павлович Багрянний (1906–1963) початкову освіту здобув у церковнопарафіяльній школі в місті Охтирка Харківської губернії (тепер Сумської обл.). Письменник і поет Василь Чумак (1901–1919) отримав початкову освіту у церковнопарафіяльній школі в Ічні Чернігівської губернії.

Майстер художнього слова, письменник і громадський діяч Василь Еллан-Блакитний (Блакитний, Елланський) (1894–1925) освіту здобував у свого батька – священника у селі Козел на Чернігівщині (тепер смт. Михайло-Коцюбинське Чернігівського району). Потім навчався у сільській школі. У церковнопарафіяльних школах, вірогідно, починав свою освіту відомий український письменник діаспори Василь Костянтинівич Королів-Старий, батько якого мав парафію у містечку Великі Будища Зіньківського повіту (тепер село Диканського району Полтавської області), де було три церкви, чотири церковнопарафіяльні школи, земська й школа грамоти. Вступивши до Полтавської бурси (духовного училища), Королів познайомився там із Симоном Петлюрою, з яким підтримував дружні відносини тривалий час, навчаючись після бурси в Полтавській духовній семінарії. Сам Симон Васильович Петлюра (1879–1926) навчався у церковнопарафіяльній школі на околиці Полтави Павленках, а потім – у духовній школі (бурсі) та Полтавській духовній семінарії. Тут він входив до таємного українознавчого студентського гуртка, за що разом з іншими товаришами був виключений із семінарії. Відомий український письменник-сатирик Олександр Іванович Ковінька (1900–1985), який народився у селі Плоске Полтавського повіту (нині Решетилівського району Полтавської області) у селянській сім'ї, також навчався у місцевій церковнопарафіяльній школі.

Таким чином, протягом пореформеного періоду кількість учнів у школах невинно зростала. Особливо активізувався цей процес у 90-х роках XIX – на початку XX ст. Цьому сприяв перехід до впровадження курсу на загальну початкову освіту. Соціальне походження учнів церковнопарафіяльних шкіл було майже однорідним: діти незаможних верств населення, селян, бідняків, міщан, для яких інші навчальні заклади були майже недоступні. У порівнянні з іншими типами початкових шкіл кількість учнів у церковнопарафіяльних школах, які закінчили повний курс навчання, була меншою. Батьки охоче віддавали на навчання своїх дітей у церковні школи, адже для селян, особливо тих, які проживали у віддалених хуторах, церковна парафія здавалася центром життя. Селянам подобалося те, що їхні діти виховувалися у своєму селі, біля домашньої оселі, на традиціях і звичаях рідного краю, а особливо цінували вони здатність дітей співати у церкві, виконувати різноманітні релігійні обряди тощо. Динаміка учнівського контингенту обумовлювалась економічними причинами та соціальними умовами життя. Неповний навчальний період багатьох учнів призводив до того, що основна маса учнів концентрувалась на молодших відділеннях. Церковнопарафіяльні школи охопили навчанням дівчат, що було позитивним для того часу, адже проблема жіночої освіти у Російській імперії залишалася невирішеною та нагальною. Аналіз

матеріалів свідчить, що саме дівчата були найменш постійним елементом у цих школах.

Церковнопарафіяльні школи виховали цілі покоління українських селян і дали їм початкову освіту, що позитивно вплинуло на формування їхньої культури та духовності. На заваді розвитку цих шкіл стояли убогість населення, його неписьменність, зайнятість важкими сільськогосподарськими роботами вдома.

Подальшого дослідження потребують питання результативності та ефективності роботи церковнопарафіяльних шкіл у визначений хронологічний період.

1. Державний архів Харківської області, ф.40, оп.106, спр.44, арк.20 зв., 22-23.
2. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф.145, оп.1, спр.444, арк.104.
3. ДАЧО, ф.Р.942, оп.1, спр.61, арк.230.
4. Вера и разум. Листок для Харьковской епархии. – 1889. – №3. – С.61-69.
5. Всеподданный отчет обер-прокурора Святейшего Синода К.Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1887 г. – СПб., 1889. – 289 с.
6. Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1894. – №21. – С. 895-906.
7. Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1897. – №6. – С.129-145.
8. Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1899. – №5. – С.166-175.
9. Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1902. – №8. – С.386-394.
10. Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1915. – №9. – С.763-780.
11. Статистические сведения о церковных школах Российской империи. – СПб., 1909. – 135 с.
12. Гладкий С.О. Культурницька діяльність парафіяльного духовенства православних єпархій України на початку ХХ століття. – Запоріжжя: Запор. держ. ун-т, 1997. – 49 с.
13. Драч О.О. Розвиток початкової освіти в Україні (1861–1917): Автореф... канд. іст. наук. – Харків, 2002. – 17 с.
14. Кравченко Т.М. Розвиток початкової освіти на Харківщині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: Автореф... канд. іст. наук. – Харків, 1999. – 17 с.
15. Краткие сведения о современном положении начального образования в Черниговской губернии // Сост. Т.Н.Голиком. – Чернигов, 1913. – 67 с.
16. Степаненко Г.В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (ХІХ – початок ХХ ст.): Дисерт... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут історії НАН України. – К., 2002. – 225 с.
17. Надтока Г.М. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект: Дис... докт. іст. наук: 09.00.11. – К., 1999. – 486 с.
18. Состояние начального народного образования в Полтавской губернии в 1893 году и наиболее настоятельные нужды школьного дела // Сост. Ю.В.Яцевич. – Б.м., б.г. – 467 с.
19. Фомин П. Начальное народное образование в Харьковской губернии. – Х., 1899. – 344 с.

In the article it's said about typical peculiarities of student contingent at church-parochial schools in Left-bank Ukraine in late XIX – early XX century. Social origin, dynamics of student contingent, age and sex composition of the students have been researched, the process of children's attending school and reasons for missing classes have been analyses. It's emphasized on the role of the orthodox parochial clergy in the process of teaching and upbringing growing generation.

С.В. Шелест

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ПРАВЛЯЧИХ КІЛ НІМЕЧЧИНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Динамізація міжнародних відносин у середині та другій половині 80-х рр. XIX ст. при активній участі німецької дипломатії (втручання в російсько-австрійське протистояння на Балканах, загострення німецько-французьких відносин) спонукала громадсько-політичні кола України до роздумів про подальшу розстановку сил у Європі. Спостерігаючи за новими явищами і тенденціями в європейській політиці, українські діячі робили спроби екстраполювати їх на українську справу. Приводом для цього послужила зацікавленість, проявлена до українського питання політичними колами Німеччини.

Ідея завоювання України та її економічних ресурсів виношувалася в німецьких урядових колах ще задовго до початку Першої світової війни, зокрема під час Кримської війни 1853–1856 рр., після франко-пруської війни 1870–1871 рр., у роки канцлерства Отто Бісмарка [1, с. 19].

Так, О. Бісмарку належала ідея створення на руїнах Російської імперії “Київського королівства”. В умовах особливого загострення австро-російських стосунків у 1888 р. О. Бісмарк ініціював появу в берлінському журналі “Gegenwart” статті філософа Е. Гартмана “Росія в Європі” [15, с. 65].

Е. Гартман застерігав російських політиків від експансії на Захід, погрожуючи підтримкою національних рухів у західних регіонах Російської імперії, які при сприянні німців перетворилися б у національні держави. Значну роль у цьому проекті поділу Росії відіграло “Київське королівство”, до складу якого увійшли б етнічні українські землі. Ще в 1885 р. інформаційне бюро Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини отримало дані про те, що двоє галицьких українців представляли українську справу князеві О. Бісмарку особисто [15, с. 66].

Під кінець XIX ст. в Україні спостерігалися прояви інтересу до об'єднаної Німеччини, хоч відразу після появи на політичній карті Європи Німецької імперії українська громадськість поставилася до неї досить